

Наталія Зубкова

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Видатний український громадський діяч, письменник, мовознавець і фольклорист Б.Грінченко (1863-1910) вважав розбудову народних бібліотек одним з найважливіших напрямів просвітницької діяльності. Заповітною його мрією було створення такої народної бібліотеки, яка б стала рідною домівкою для трудівника.

Провчителювавши на Слобожанщині, Катеринославщині, Б.Грінченко в 1894 р. оселяється в Чернігові, де з часом отримує посаду начальника відділу народної освіти. Відкрилися нові перспективи, і він поринув у створення місцевої земської бібліотеки. Мав добрий досвід, оскільки раніше упорядковував бібліотеку управи і займався створенням систематичного та алфавітного каталогів. «Робота ця тривала з 2 листопада 1898 г. по 19 березня 1899 р., оскільки бібліотека управи <...> вміщувала тоді 9380 томів книг, 757 річних комплекти періодичних видань та 13 географічних карт і планів»¹. Титанічну працездатність Б.Грінченка засвідчує те, що він відповідав ще й за ведення різноманітних управських справ та видання Журналу земської управи (за рік 502 сторінки, або 31 друк. аркуш). До того ж, саме тоді Борис Дмитрович разом з дружиною упорядковував музей Тарновського, де було перевірено 3021 предмет за старим каталогом і складено додатковий список загальною кількістю 570 предметів (усе разом з переглядом бібліотеки та нових надходжень склало 7876 предметів) [ф.1, № 31825].

Основну роль у створенні народних бібліотек Б.Грінченко відводить земствам, які за державною спрямованістю повинні були дбати про народну освіту. «Справа влаштування таких бібліотек ще зовсім нова, і в літературі про неї небагато говорилось, - пише Борис Дмитрович у чернетці свого, ймовірно, виступу або доповідної записки, датованої 1899 р. - І це, на жаль, оскільки для раціональної постановки справи вкрай необхідні відомості про те, як вона поставлена <...> в різних земствах, як ставиться до бібліотек населення, чи задовольняють вони запити населення <...> було б дуже корисно <...> щоб земства друкували щорічні детальні звіти про діяльність бібліотек» [ф.1, № 32568, арк. 2-2^а.]

Критичний розгляд діяльності бібліотек та земських управ дав би змогу, на думку Б.Грінченка, об'єктивно оцінити стан і потреби бібліотек, розробити їх при-

йнятний тип і взагалі змінити на краще закон про них. З документа дізнаємося, що для народних бібліотек існували спеціальні офіційні каталоги Вченого комітету Міністерства народної освіти, які регулювали склад книжок. Ці каталоги були ще більш «порізаніми», ніж ті, що регламентували склад книжок звичайних бібліотек, у них не було навіть книг, «відповідних за мовою та за змістом потребам даної місцевості» [ф.1, № 32568, арк. 4].

Порівняно з іншими, в Чернігівській губернії стан з розбудовою народних бібліотек був кращим, оскільки в 1894 р. на їх потреби було витрачено великі, на той час, кошти - 60 тис. крб. Але справа загальмувалася через фінансові непорозуміння у повітах та неможливість купувати книжки. Тоді ж було прийняте рішення про передачу повітовим управам не коштів, а книжок; «замовлення їх здійснювати за списками, які готуватимуться щорічно» [ф.1, № 32568, арк. 7].

У дискусіях та доповідях Борис Дмитрович обстоює необхідність прийняття нових правил про розміщення та функціонування бібліотек у приміщеннях училищ, умови роботи в певні часи, виділення посади бібліотекаря, яку дозволялося б займати вчителю за сумісництвом. Але головним у Грінченковому проекті, висунутому на розгляд земської управи, було вільне комплектування фондів бібліотек. Було вже навіть складено поширений бібліографічний список російських, українських та західноєвропейських видань. Та цьому проекту не судилося здійснитись, оскільки Міністерство народної освіти відхилило пропозиції і щодо правил, і щодо списків, укладених, на нашу думку, членами Чернігівської громади і, відповідно, Грінченком як основним виконавцем.

Через бюрократичні перепони відкриття бібліотеки затрималося майже на чотири роки. Справа зрушилася в 1897 р. після виділення коштів на будівництво приміщень [ф.1, № 32568, арк. 8]. У березні 1899 р. зусиллями Грінченка в 11 повітах Чернігівської губернії було відкрито 133 сільські бібліотечні читальні і одну - в Ніжині [ф.1, № 32568, арк. 12]. Для відправки сформовали комплекти книг вартістю 100, 150, 200, 250 і 500 крб.

Обґрунтовуючи положення про необхідність щорічних звітів читалень та бібліотек, Грінченко вбачав у них інструмент реального контролю і, відповідно, можливість бібліотечних працівників розповісти про свої потреби та запити. Для сучасного дослідника ці звіти є джерелом інформації про стан справ на просвітянській ниві того часу. З них, наприклад,

¹ Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського, ф.1, № 31825.

Далі посилання на це джерело в тексті.

© Зубкова Наталія Михайлівна, Київ, 1996

дізнаємося про те, що бібліотека с. Горбова отримала на 250 крб. книжок з Петербурзького комітету грамотності і створила читальню, яку відвідали взимку 82 чоловіки, 42 підлітки, а жінок та дівчат - лише двоє. Тут же подається порівняльний аналіз відвідувань читачів залежно від часу дня та сезону, пропонуються поради щодо полегшення формальних умов відкриття читалень та бібліотек [ф.1, № 32568, арк. 18-19].

Грунтовній критиці Грінченко піддав Каталог книжок для сільських бібліотек: «У каталог ввійшли тільки дві малоросійські книги: «Енеїда» і «Москаль-чарівник» І.Котляревського. Не можна собі уявити, щоб у малоросійській літературі не знайшлося ще багатьох і багатьох книжок, включення яких у каталог сільських бібліотек необхідне. Щодо автора, який попав у цей каталог, - Котляревського, доводиться сказати, що не включена туди його краща річ - за змістом цілком невинна - «Наталка Полтавка». Навіть багато які твори Квітки, Марка Вовчка, Куліша, Стороженка, Шевченка та ін. допущені в сільські й навіть шкільні бібліотеки в російському перекладі - навряд чи мають якісь підстави усувати звідти малоросійські оригінали і примушувати читача-малороса читати «Наймичку» Шевченка обов'язково в російському перекладі» [ф.1, № 32568, арк. 20-21].

Грінченко брав активну участь у комплектуванні Чернігівської громадської бібліотеки. У списку книг, подарованих ним цій бібліотеці в 1894 р., - 60 найменувань. Серед них не лише твори самого Грінченка, інших українських письменників (Куліша, Стороженка, Єфименка), а також науково-популярні праці з історії Англії, Америки, літературознавчі статті, літературні твори представників світової культури (Гомера, Беранже, Лермонтова, Шіллера, Ламартина, Жорж Санд, Діккенса, Сімона), видання з історії України («Матеріали по історії Запорозжя» Андрієвського), етнографічні матеріали («Изследование народной жизни» Єфименка) [ф.1, № 31802].

Багато сил віддавав Грінченко боротьбі за демократичні принципи побудови громадської бібліотеки та керівництва нею. На той час членами зборів бібліотеки, за статутом, могли бути читачі, що вносили до бібліотечного фонду платню не менше двох карбованців. Тому Грінченко запропонував, щоб читачі 4-го розряду вносили на 20 коп. більше, ніж раніше, проте в кредит - тобто за три місяці наперед. Це давало б можливість «і людям небагатим брати участь у справах бібліотеки». Він запропонував ввести новий розряд читачів з платнею лише 10 коп. щомісячно і з правом одержання тільки однієї книжки або старого журналу [ф.1, № 31804]. За статутом народних бібліотек вирішення всіх питань їх діяльності покладалося на Загальні бібліотечні збори. Борис Дмитрович наполягав, щоб у їх засіданнях брали участь і представники читачів усіх «розрядів», навіть останнього, четвертого. Він вважав за можливе створити п'ятий розряд читачів, який давав би змогу записувати до бібліотеки людей за місячну передплату в 10 коп., посилаючись на приклад Харківської бібліотеки, де найменший внесок був 5 коп. Річна передплата в 2 крб. дозволяла б передплатникам брати участь у зборах бібліотеки [ф.1, № 31804].

На першому засіданні київської «Просвіти» (голова - Б.Грінченко) одне з провідних місць за значущістю займають питання створення бібліотеки «Просвіти».

Більшістю голосів було вирішено створити при

Товаристві власну бібліотеку. Щодо формування народних бібліотек у провінції прийняли постанову про негайний початок збирання книжок для передачі їх сільським бібліотекам, про створення кількох нормальних каталогів народних бібліотек на всякі ціни, про складання по таких каталогах бібліотек та продажу їх, коли будуть замовлення. Робота активізувалася, і вже в листопаді, через п'ять місяців після відкриття «Просвіти», на Загальні збори було винесено питання про необхідність організації при Товаристві власного книжкового складу [ф. 114, № 2, арк. 10].

Як свідчить додаток до протоколу засідання «Просвіти», в тому ж листопаді 1906 р. Товариству було пожертвувано понад 2300 книжок. Серед тих, хто дарував літературу, - Б. і М.Грінченки, К.Квітка, Л. та О.Косач, Л.Пахаревський, М.Коцюбинський та ін.

Надійшли книги від редакцій «Громадської думки», «Киевской старины», «Шершня», Київського товариства грамотності, «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг», видавництва Пирожкова.

У проекті інструкції для бібліотек-читалень товариства «Просвіта» зазначалося, що документом для відкриття таких бібліотек мала бути заява від сільської громади з обов'язковим обґрунтуванням, на які кошти існуватиме читальня, де розташовуватиметься, хто обирається відповідальним за бібліотеку та з власноручним підписом особи, що згодилася на цю посаду. Крім того, громада повинна повністю підтримувати статут «Просвіти». Рада Товариства, зі свого боку, бере на себе всі клопоти про дозвіл та реєстрацію читальні-бібліотеки.

Значна частина подарованих Товариству книжок передавалася бібліотеці самої «Просвіти», частину ж планувалося розповсюдити по сільських читальнях: «Рада та Бібліотечна комісія приймають подарунки книжками, щоб розсилати їх на село <...> зоставляють за собою право контролю цих книжок, щоб не висилати книжок, невідповідних тим завданням, які має перед собою «Просвіта» [ф. 114, № 3, арк. 16].

Невідкладним завданням Бібліотечної комісії було створення огляду народної літератури українською мовою у формі рецензій - спочатку на нові книжки, а згодом і на всю українську літературу.

Проте плани просвітян часто так і залишалися лише в протоколах. На здійснення їх не вистачало коштів. До того ж фактично працювало кілька десятків членів Товариства, інші ж ними тільки вважалися [ф. 114, № 5, арк. 87]. Бібліотечна справа зовсім занепала після того, як Борис Грінченко за станом здоров'я змушений був виїхати до Італії.

Із закриттям Товариства (1910) постало питання, як доцільніше розпорядитися його майном і, зокрема, бібліотекою: передати книги до Київської публічної бібліотеки або роздати тим, хто їх дарував «Просвіті», решту ж залишити на відшкодування боргів товариства. Більшість членів «Просвіти» пристала до другої пропозиції, і, таким чином, бібліотека як комплексне зібрання перестала існувати.

Зусилля Б.Д.Грінченка по розбудові народних бібліотек мали велику вагомість для справи просвіти, формування основних принципів роботи масових книгосховищ та визначення їх ролі в духовному розвитку народу й національної культури.